

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Добринка Парушева, ПУ “Паисий Хилендарски”, ФИФ, Катедра Етнология /
Институт за балканистика с Център по тракология, БАН

за дисертационен труд на тема *Празник и промяна: Коледа и Гергьовден от XIX до XXI век* за присъждане на образователната и научна степен ‘доктор’ в професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата (Културологични изследвания) на Кристина Ангелова Дончева

Кристина Ангелова Дончева е докторантка в редовна форма на обучение към катедра „Културология“ от 2016 до 2019 г. с научен ръководител проф. д-р Райна Гаврилова от ФФ, СУ „Св. Климент Охридски“, отчислена с право на защита. Тя е положила всички необходими изпити и е събрала нужните кредити. По време на докторантурата участва в проекта „Новата празничност: общности, идентичности и политики в XXI век“, финансиран от ФНИ, и в няколко национални и международни конференции. Представила е материали, които са в съответствие с изискванията на Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“. От тях с най-голяма важност за настоящата рецензия са самият текст на дисертационния труд, авторефератът, приложените публикации и CV-то на докторантката.

Дисертационният труд *Празник и промяна: Коледа и Гергьовден от XIX до XXI век* се състои от увод, три глави, заключение и библиография; като приложения са добавени въпросник за провеждане на интервюта и списък на респондентите. Общият обем на книжното тяло е 275 страници.

В Увода (с. 4-31) Кристина Дончева представя основната цел на работата си: да изследва в исторически и съвременен план два празника – Коледа и Гергьовден. Действително, както и самата авторка посочва още в началото на текста, тази двойка празници изглежда необичайно. Те са подбрани в съответствие с хипотезата на Кристина Дончева, че Коледа измества Димитровден (обичайният „придружител“ на Гергьовден като хронологичен ориентир) в съвременността и се очертава като празник, рамкиращ

културно годишния календар. Освен тази основна хипотеза, в работата са заложили още две: едната е свързана с основните характеристики на подбраните два терена – София и Златоград (голям и малък град и тяхното влияние върху предаването на традициите), а втората – с променящия се начин на празнуване и нарастващото значение на публичните празнични елементи. По-нататък в увода докторантката дискутира основните подходи в изследването на ритуала и празника, след което – а може би обратният ред би бил по-удачен – дефинира двете понятия, които са от съществено значение за целия дисертационен труд. Тя се спира на основните изследвания в българската научна литература за празника въобще и за Гергьовден и Коледа конкретно, като демонстрира познаване на литература и добра ориентация в академичната дискусия.

Не на последно място по значение, в увода е представен и подходът за осъществяване на изследването, малко странно определен като „еклектичен“ от авторката (с. 6). Според изложението, той се основава на анализ на публикувани етнографски материали, от една страна, а от друга, на собствено теренно проучване в двата града, които са в центъра на вниманието – столицата София и малкият южнобългарски град Златоград. Тук би било добре да се разграничат методите за събиране на информация от онези, които са използвани при нейния анализ. Освен това прави впечатление липсата на коментар във връзка с методите на работа с информацията от средствата за масова информация, широко използвана в дисертационния труд. (Макар и само в скоби, бих искала да отбележа, че при описването на изворовата база на дисертационния труд са споменати и снимки и видео материали; по-нататък в текста обаче липсва отделна дискусия на подобни източници, за съжаление.) Като цяло описанието на подхода, чрез който е осъществено изследването (с. 5-6), оставя впечатление, че докторантката не прави ясно разграничение между методология и методи. Интересен е прочитът на структурния функционализъм: обикновено при него се търси отговор на въпроса как и какви нужди задоволява функцията вътре в структурата; в настоящия случай описанието звучи като предпоставяне на тезите. В пряка връзка с току-що казаното, основната хипотеза, формулирана от докторантката, ми се струва трудна за проверка при положение, че се разглежда само Коледа, но не и Димитровден като празник – как в този случай ще стане ясно дали наистина Коледа замества Димитровден и хипотезата се потвърждава или, напротив, резултатите от изследването я опровергават? Иначе самото разчупване на „традицията“ Гергьовден да се свързва с Димитровден, а Коледа – с Великден не е толкова „еретично“, според мен, ако се вземе предвид размиващото се (доближаващо се до изчезване) аграрно значение на първата

двойка празници, както и увеличаващото се комерсиализиране на смятаните за предимно религиозни празници от втората двойка – тези процеси някак обезсмислят разбирането за съчетаване по подразбиране.

Първата глава (с. 32-82) предлага изложение за празниците Гергьовден и Коледа в исторически план. Изхождайки от предпоставката, че празниците са подчинени на състоянието на обществото, докторантката представя най-напред накратко някои от основните характеристики на предмодерния живот. На този фон тя описва „традиционния празник“, след което проследява основните трансформации, настъпили главно през XX век, и анализира културно значение на празника. Кристина Дончева се опитва да открие и опише празника такъв, какъвто се очертава през XIX век, за да станат по-ясни промените през следващото столетие. Дисциплинирането на наратива в това русло обаче се оказва твърде голямо предизвикателство и авторката често прескача от едно хронологично поле в друго, понякога преплитайки едно празнично-ритуално описание с предишното или следващото и повтаряйки част от информацията. Може би една от причините е, че не успява да положи ясни граници откога докога всъщност е фиксирана основната картина, която тя смята за обект на трансформации след това. Същият фактор повлиява, струва ми се, и за използването два пъти (по повод всеки един от двата разглеждани празника) в тази глава на не най-удачното подзаглавие „Първи трансформации“: защо първи, след като се разглеждат промените чак до – а и по време на – социализма? На базата на своето изложение докторантката прави извода, че описаните от нея трансформации в отбелязването на празниците са осезаеми (като постепенното изчезване на аграрния характер на Гергьовден и свързването му с българската армия или появата на елха и размяна на подаръци по коледно време), макар да са налице и елементи, които се запазват (например, събирането около трапезата и консумацията на определени храни). Затихването на религиозното значение и при двата празника тя правилно определя като резултат по-скоро от промяната в политическата обстановка по време на социализма и „оттеглянето“ на празника и особено на свързаните с него ритуали в домашното пространство.

Точно обратният процес се наблюдава през последните десетилетия, според изложението на дисертационния труд – силно доминиране на публичните елементи, излизането на празника навън, макар и редом с празнуването в семейството. Начинът на отбелязване на двата празника – Коледа и Гергьовден – в наши дни е обект на внимание съответно в глава II (с. 83-176) и в глава III (с. 177-242). Фокусът е върху последните няколко години, откогато датира и теренната работа на Кристина Дончева.

Докторантката разглежда протичането на празниците и културните практики, свързани с тях, първо в София и след това в Златоград, като обръща внимание на няколко аспекта: публични събития; празникът по магазините; празникът у дома; пътувания около датите на празника. Веднага трябва да се отбележи, че при представянето на празнуването в Златоград и в двата случая – и за Коледа, и за Гергьовден – липсва разделът „Празникът по магазините“, при това тази липса не е изрично обговорена. Едва ли е изненадващо, че мащабите на празничното пазаруване в столицата са несъизмерими с тези в Златоград. От друга страна обаче няма съмнение, че хората в малкия град също пазаруват за празниците. Така че извеждането на „фигурата на мола“ (с. 111) като главно действащо лице ми се струва преувеличено. Още повече, че голяма част от дейностите, практикувани в тези пазарни пространства, спокойно биха могли да бъдат подведени под рубриката „публични събития“ – единствено мястото на тяхното провеждане е различно; що се отнася до съдържанието обаче, по какво посещението на празнични публични базари на открито или в Халите, например, се отличават от пазаруването в мола или в магазин от голяма пазарна верига? Или обратното, каква е разликата между организираните в пространствата на мола събития (независимо дали за деца или за възрастни) и подобни, организирани в други публични пространства? Отделянето на специално внимание на „Коледа по магазините“ и „Гергьовден по магазините“, когато се представя празнуването в София, би било оправдано, ако след това се използваше за извеждане на специални заключения, основани на това изложение. Такива обаче, според мен, липсват.

Изводите и заключенията на Кристина Дончева са насочени към осмисляне и анализ на събраната информация, предимно с оглед проверка на заложените в началото на изложението хипотези. Представяйки своите изводи, тя влиза в дискусия с някои от авторите на използваните теоретичните постановки и това прави добро впечатление. От друга страна, изводите следват много плътно изложението и са направени отделно за София и Златоград, което някак оставя читателя (в случая и рецензент) с чувството за незавършеност, поне що се отнася до празнуването на Коледа; в случая с Гергьовден ясно е откроена една много съществена разлика между столицата и малкия град, а именно доминацията на военния парад по случай Деня на храбростта и Българската армия в единия случай и съответно на Златоградското чеверме в другия.

В заключението на дисертационния труд (с. 243-246) докторантката обобщава вече представените в края на всяка глава изводи. По нейно мнение, трите изходни хипотези са потвърдени на базата на събрания от нея материал. Що се отнася до втората

и третата хипотеза – съответно че малкият град съхранява и предава по-успешно традициите между членовете на семейството и че след социализма частният живот се отваря към публичната сфера (във връзка с празниците), бих се съгласила без колебания. По отношение на първата и основна хипотеза обаче вече изказах своето съмнение: за да се направи валидна проверка дали наистина Коледа замества Димитровден като най-голям зимен празник, би било необходимо в изследването да се включи и последният, поне като контролен случай.

Ако опитам да обобщя впечатленията си от дисертационния труд, предложен за защита, бих открила следните моменти:

Представеното от Кристина Дончева богатство от данни за начина на празнуване на Коледа и Гергьовден в миналото и днес ми дава основание да твърдя, че емпиричното насищане на текста е достатъчно високо. Мненията на събеседниците от двата града, които са във фокуса на изследване – София и Златоград, са представени коректно и на място в изложението и го обогатяват значително. Отново като плюс бих посочила и добрата теоретична подготовка на докторантката и познаването на академичната литература, свързана с проблематиката на дисертацията, както и влизането в дискусия с част от авторите, когато е сметнала това за необходимо.

Има няколко въпроса, за които (поне на мен ми) липсва достатъчно информация и повечето от тях са свързани с осъществяването на изследването. На първо място, бих приветствала подаване на малко повече информация за начина на работа: например, не става ясно дали събеседниците в Златоград са интервюирани на място – ясно е, че Дончева е наблюдавала Златоградското чеверме през 2017 г., но не и дали всички интервюта са взети тогава или има и такива, проведени преди или след това; уточнено е, че с децата връзката е осъществена по Скайп (с. 155), но такива не присъстват в списъка с интервюираните от града. Освен това, в изложението се споменава „медия мониторинг“ като метод, използван от докторантката – използването на медийни публикации, свързани с една определена тема, като източник на информация обаче едва ли е коректно да се нарече медия мониторинг (понятие със строга дефиниция в сферата на медийните изследвания). На трето място, подборът на съпътстващи разглежданите празници публични събития ми се струва доста хаотичен; може би това впечатление би било избегнато, ако бяха изяснени критериите, според които са подбрани публичните събития, попаднали във фокуса на внимание на авторката – например, защо от многото подобни събития е подбрала точно Коледен базар на изкуствата и творческите занаяти

(с. 92)? Накрая, в малко по-различен ракурс (не пряко свързано с осъществяването на изследването): на с. 159 се сблъскваме с твърдението, че „дори и Златоград не остава незасегнат от глобализацията, чрез която българските традиции се предават и в други етнически и религиозни групи.“ – не съм убедена, че интервюиране на една събеседничка-мюсюлманка е достатъчно основание да се говори за културен трансфер, а освен това, дори да е налице подобен феномен, бих потърсила причината по-скоро в дълготрайното общо живеене и споделянето на традициите, отколкото във влиянието на глобализацията.

Имам и две чисто формални бележки във връзка с библиографията към дисертационния труд: а) не ми е известно да има нов стандарт в хуманитарните и социални науки, който да изисква обединяването на всички източници в общ списък (ако такъв съществува, с готовност ще оттегля тази си бележка) – за мен е неприемливо публикации в медии да са смесени със сборници с публикувани етнографски материали и други подобни източници и с академични изследвания; б) в текст на български език, какъвто е представеният за рецензиране дисертационен труд, е за предпочитане авторът – в случая авторката – да се позовава на българския превод на дадено издание, когато има наличен такъв (тук имам предвид, например, „Дарът“ на Марсел Мос или „Културната памет“ на Ян Асман).

Представеният автореферат отразява сравнително коректно съдържанието и основните резултати, постигнати в дисертационния труд. Под „сравнително коректно“ имам предвид, че целта е формулирана по различен начин, а изброените в автореферата задачи на изследването не фигурират в основния текст на дисертационния труд (с. 5 от Автореферата); в заключението на текста пък става дума за четири глави (с. 27 от Автореферата), докато всъщност изложението има три основни глави. Кристина Дончева има изискваните две публикации по темата на дисертационния труд: едната в *Семинар-бг*, а другата в *Българска етнология* – и двете издания са в Националния референтен списък на съвременни български научни издания с научно рецензиране.

В заключение, представеният дисертационен труд отговаря на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на СУ „Св. Климент Охридски“. Той показва, че докторантката Кристина Дончева притежава достатъчно задълбочени

теоретични знания и демонстрира качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Вземайки предвид всичко казано дотук, давам своята положителна оценка за проведеното изследване, представено в рецензирания дисертационен труд, и предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен **‘доктор’** на Кристина Ангелова Дончева в професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата (Културологични изследвания).

26.01.2020 г.

Рецензент:

(доц. д-р Добринка Парушева)